

Változó könyvtári kommunikáció Gutenbergtől Zuckerbergig

A könyvtárnak – az egyik legrégebbi társadalmi intézményként – számos funkciója volt az idők folyamán, azonban állandó feladata mindig a közösség által felhalmozott tudás megőrzése és továbbadása. A könyvtáraknak mint az információt feldolgozó intézményeknek, az információs társadalomban stabil és kedvező helyzetben kellene lenniük, azonban az információk megszerzésének új módszerei és eszközei ezt a pozíciót megrendítették. Az utóbbi években olyan gyors fejlődésnek lehetünk tanúi, amelynek következtében felmerül a kérdés, hogy a könyvtárak el tudják-e látni feladataikat egy olyan korban, amikor az emberek inkább a világhálón függetlenül keresnek, illetve internetes fórumok csoportjaiban vagy a közösségi médián keresztül barátaiktól kérnek segítséget? Adja magát a kérdés, hogy mi indokolja a könyvtárak szükségességét már a jelenben, de különösen a jövőben, illetve milyen lépéseket kell tennie a könyvtáraknak megmaradásuk érdekében?

A könyvtárak kommunikációja a leláncolt könyvektől a gyűjtemények megnyitásáig

A kommunikáció fejlődését McLuhan négy szakaszra tagolta:

1. A szóbeli kommunikáció kora;
2. A kéziratos kultúra kora;
3. A könyvnyomtatás kora, az úgynevezett Gutenberg Galaxis;
4. Az elektronikus technológiákon alapuló civilizáció kora;
5. McLuhan halálakor, 1980-ban az elektronikus kommunikáció még csak a rádiót, a TV-t, illetve a korai személyi számítógépeket jelentette. Ma az internet, a web 2.0 és a közösségi hálózatok korában kiegészíthetjük egy ötödik elemmel ezt a felsorolást, az internetes kommunikáció nyugvó hálózati kultúra korával.

Az egyes korszakokban a könyvtárak szerepe a következők szerint foglalható össze. Mint látni fogjuk, e korszakok közül a harmadik és az ötödik

eredményez minőségi ugrást a könyvtári szemléletben és feladatokban. Ezért összpontosít a cikk a *Gutenbergtől Zuckerbergig* tartó időszakra és fogalmazza meg ajánlásait a digitális átállás és a hálózati kultúra időszakába lépő könyvtáraknak.

Könyvtárak a kéziratos kultúra időszakában

A szóbeli kommunikációra alapuló kultúrákban nem volt szükség könyvtárakra. Megjelenésükhöz el kellett érni azt a fejlettségi szintet, amikor a társadalom már igényli saját maga megismerését. A legkorábbi – sumer – könyvtárak az állami és gazdasági iratok gyűjteményeiként jöttek létre, annak érdekében, hogy szakrális tudásként megőrizzék őket. Így az első könyvtárak valójában állami levéltárakként működtek, amelyek a szent iratok segítségével szimbolizálták az uralkodók korlátlan hatalmát és isteni természetét. Mindemellett ezekhez az iratokhoz csak a kiválasztottak férhettek hozzá.

Arisztotelész korában változik meg a könyvtár, amikor a tanulás új módszere ugyanazon szövegek olvasása lett. Ezzel az oktatás, az emlékezés és a kommunikáció támogatása is a könyvtár feladatává vált.

A középkorban a szövegek megőrzése a szerzetesrendek feladat lett. A legtöbb könyvtár a kolostorokban és a templomokban működött, és megállt, sőt vissza is fejlődött az információközvetítéssel kapcsolatos tevékenység. A könyvtár újra levéltárrá vált. Az oktatást segítő funkció a késő középkorban, az egyetemi könyvtárak révén jelent meg újra, azonban a hozzáférés bővülése ellenére a könyvek még nem voltak mozgathatók, nemegyszer egy különleges láncsal fizikálisan is könyvtárhoz kötötték őket.

Könyvtárak a Gutenberg-időszakban

A könyvtárak közösségi szerepe a reneszánsz idején erősödött meg, amikor a Gutenberg Galaxis és a homo legens, az olvasó ember megszületik.

Bár a könyvtárakhoz való hozzáférés javul, azért még korai nagy kommunikációs áttörésről beszélni, mivel a magán és az udvari könyvtárakhoz elsősorban diákok, tudósok és művelt arisztokraták férhettek hozzá.

A felvilágosodás időszakában, Európában új könyvtárak sora épült, ezek építészete önmagában is egy érdekes jelenség. E korszak hatása a mai napig érződik, elég csak egy könyvtárra gondolunk és máris egy monumentális, domináns, félelmetes épület jut eszünkbe, a *Kongresszusi Könyvtár* vagy a *Lett Nemzeti Könyvtár* ennek az elképzelésnek tipikus példái. A könyvtári építészet fő szimbóluma a templom, amely a tudás metaforikus szentélyére utal. Ennek eredője az, hogy nyomtatott sajtó korában a könyvtár volt az egyetlen hely, ahol majdnem az összes kérdésre megtalálhatók voltak a válaszok, és ezért ennek az intézménynek a kommunikációja elkerülhetetlenül tekintélyelvű volt.

A könyvtáraknak azonban meg kellett felelniük a mindenkori államhatalom elvárásainak, így azok változásai az intézményekben is leképeződtek. Jól példázza ezt az 1791-es év, amikor az – egyébként Európában is az első – katalogizálásról szóló utasítást az összes francia könyvtárra kiterjesztették (Ford, 1994). Ez nemcsak az államhatalom elvárásai miatt fontos lépés, hanem mert azóta nemcsak Franciaországban, hanem a világ összes könyvtárában a tudás kódolását meghatározott szabályok szerint kell végezni.

A könyvtárak a totalitárius államokban propaganda-intézményekké váltak. A Szovjetunióban a könyvtárosok feladata az olyan olvasnivalók terjesztése és ajánlása volt, amelyeket az államhatalom engedélyezett. A cenzorok által megjelölt könyveket zárt gyűjteményekbe helyezték, azokat még a kutatók sem olvashatták.

Az emberek könyvtárának koncepciója az USA-ban és Nagy-Britanniában született meg, és a 20. században a nyugati demokratikus országokban fejlődött tovább. Alapeleme az, hogy a művek elérhetők a szabadpolcokon.

Könyvtári kommunikáció és a digitális fordulat

A digitális fordulat nemcsak az új, digitális technológia használatát jelenti, hanem azt a folyamatot is, amely változást idézett elő az intézmények és a felhasználók kapcsolatában is.

A fejlesztések kezdeti időszakában, ahogy korábban is, a könyvtári kommunikáció még egyirányú volt, csupán új felületek jelentek meg. A könyvtár által kiválasztott információkat, amelyeket tovább szándékozott adni a felhasználóknak elhelyezte a honlapján. A közösségi oldalak megjelenésével kezdtek a könyvtárak igazán aktívan használni a webet kommunikációs eszközként, ugyanakkor ez még mindig statikus, az információ áramlása szempontjából továbbra is egyirányú volt. Ez azonban rövid időn belül már nem volt elégséges. A könyvtári kommunikációban a kulcsfogalom a párbeszédre alapuló, kiegyensúlyozott, kétirányú kommunikáció lett.

A felhasználók kommentelni szeretnék az információkat, hogy kiegészíthessék, pontosíthassák őket. Így a könyvtárak fokozatosan a könyvtár 2.0 irányába, a kommunikáció új szintjébe mozdulnak el. Az olvasók kiegészítik a könyvtári weboldalakat új információkkal, az általuk elolvasott könyvek értékelésével, részt vesznek az állománybővítés előkészítésében, ötleteket adnak a fejlesztésekhez, és nemcsak a könyvtárosoktól, hanem más felhasználóktól is ötleteket kapnak.

Ahogy a fentiekből is látható a könyvtár évszázadokig a szakrális emlékezésnek, az oktatásnak, a felvilágosodásnak, és a tudománynak az intézménye volt, amely az államhatalom befolyása alatt állt. Az állandó feladatok a: társadalom számára fontos szövegek kiválasztása és közvetítése. A kulturális fejlődés során a könyvtári állományok összeállítási szabályai, a megőrzendő szöveg kiválasztási módja, az osztályozás és a hozzáférés rendje megváltozott. A kulcsmomentum a hozzáférés: aki vagy ami ennek szabályait meghatározza, az hatalommal rendelkezik, ezért kell a könyvtárakra mint hatalmi tényezőkre is tekinteni.

Erőviszonyok a könyvtári kommunikációban

Úgy tűnhet, szokatlan a könyvtárról mint hatalmi tényezőről beszélni, de e kommunikációs elemzés keretei között, a fentiek fényében igenis releváns a téma. A hatalom nemcsak a hadsereget vagy a rendőrséget, hanem az oktatás, a kultúra, a kommunikáció láthatatlan hatalmát is jelenti, amelyet a tudás és a technológia révén fejt ki. A könyvtárak történetét figyelembe véve elmondhatjuk, hogy az államhatalomnak mindig is szüksége volt rájuk az információk megőrzése és közvetítése érdekében.

Minden könyvtárra jellemző, hogy szigorúan követi az elfogadott viselkedési mintákat. A könyvtárak

kommunikációs tereiben mind a könyvtáros mind az olvasó viselkedését az évszázadok óta működő engedélyezés és tiltás kettőssége szabályozza. A könyvtárra tekinthetünk úgy, mint olyan tudásrendszerre, amelyet logikus elvek szerint szerveznek meg, ahol minden dokumentumnak van egy meghatározott, kódolt helye és ahol ennek a helynek az elhagyását és e tárgyak visszaérkezését folyamatosan monitorozzák. Ez egy szabályozási, hatalmi eszköz.

Az olvasó, aki a rendezetlen társasági térből érkezik, gyakran zavarja meg a könyvtár rendjét, az ottani csendet és szabályozott viselkedést. Ezért igyekszik minden könyvtár egységesíteni a felhasználói viselkedést. A kérdés az, hogy hogyan tudják ezt a könyvtárak elérni? Ezért is érdekes a már korábban említett könyvtári építészet. Míg a külsőből a monumentalitás, a könyvtárak belső építészetéből a fegyelem és a kontroll sugárzik. Az olvasóteremben ülő könyvtáros mindenkit lát, senki nem tud elbújni előle, ez az a tér, ahol a könyvtár leginkább szabályozza az olvasók viselkedését. Azonban a könyvtár normáinak követése itt még nem ér véget. Miközben az olvasó információkat keres, kénytelen elfogadni a könyvtárban tárolt tudás és információk osztályozásának szabályait, még akkor is, ha teljesen máshogy tenné mindezt. Amikor a könyvtárak katalogizált tudást kínálnak az olvasóknak *Foucault* szavaival élve kódot adnak a dolgok megértéséhez, és ezzel hatalmat szereznek afelett, hogy mihez férhetnek hozzá a felhasználók és mihez nem. Erre jó példa a szovjet könyvtári katalógusrendszer, amelyet az 1950-es években vezettek be, és amely garantálta, hogy az olvasó csak a katalóguson keresztül érhet el a könyvet. Ez a katalógus „segített” kiválasztani a „jó és helyes” könyveket úgy, hogy közben az olvasó nem is sejtette, hogy a témában van egy másik könyv is a raktárban (Volodin, 2002). Végül azt is meg kell jegyezni, hogy amikor a felhasználó arra volt kényszerítve, hogy elsajátítsa a könyvtár keresési rendszerét, az ismét hatalommal rendelkezik felette, mivel gondolkodását is befolyásolta.

Korunk kihívásai

A könyvtárak szerepe a nyomda megjelenésével növekedett meg. Sajnos az internet és a közösségi hálózatok megjelenésére ugyanez nem mondható el. A Google példája bizonyítja, hogy a könnyű és gyors információ-keresés következtében a társadalom szemében a könyvtárak már nem elsődle-

ges információs intézmények, ellentétben a gutenbergi idősakkal.

A modern korban a könyvtárak keresik az új kommunikációs formákat, amelyekhez a következő javaslatok fogalmazhatóak meg:

1. Új térértelmezés: míg évszázadokig a csend, és mások nem zavarásának szabálya uralkodott, addig manapság a könyvtárak belső tereiket szeretnék barátságosabbá tenni, ahol nem érződik a hatalom jelenléte, és ahol *Juri Lotman* észt szemiotikus szavaival élve a felhasználók köznapi kommunikációt folytathatnak. Lotman két fajta kommunikációt különít el. Az egyik közel áll a magas művészethez, ahol passzívan, a színházban ülő nézőhöz hasonlóan fogadja be az információkat a felhasználó, míg a másik, amikor a vevő aktívan befolyásolja az adót, mint abban a színházban, ahol a néző énekel, tapsol vagy nem tetszését fejezi ki (köznapi kommunikáció). Innen jött az ötlet, a könyvtárak is rendelkezzenek olyan terekkel, ahol a felhasználók szabadon a korábbi kötöttségek nélkül lehetnek. Bár a könyvtári helyek felosztásának ötlete a felvilágosodás óta jelen van, a mai kor embere sokkal jobban érdeklődik a szabad közösségi terek iránt. Így a jelenkor könyvtárai alkalmazhatnák *Oldenburg* (1991) harmadik hely elméletét, amely azt mondja ki, hogy az emberek egyre szívesebben töltik nem otthon és nem a munkahelyükön az idejüket, hanem olyan semleges közösségi tereken, ahol tudnak olvasni, találkozni, reflektálni egymásra.
2. Ehhez kapcsolódik egy olyan új trend, hogy a könyvtárak tereik gyors átalakításával nyilvános, munkára alkalmas helyeket hoznak létre. Így már nemcsak információs intézmények, hanem másodlagos munkahelyek, illetve start-up inkubátorházak is egyben. Ez egy ígéretes tendencia a látogatók és a felhasználók bevonására, amely kockázatokat is rejt. Először is a hagyományos könyvtári funkciók, például a referálás háttérbe szorul. Néhány észt könyvtár már meg is szüntette a dokumentumleíró osztályát. Másodsorban fenn áll az a veszély, hogy a könyvtári környezet elveszíti az egyediségét. A könyvtár egyedülálló környezet, ahol az új technológia és a hagyományos könyvek világa találkozik, és ahol a tanulást és a tudományos munkát egyaránt értékelik és támogatják. A könyvtáraknak tehát nem szabad elfelejtenie azokat az embereket, akiknek az elmélyült munkára szükségük van egy nyugalmas környezetben, ezért a szabályozott helyek egy részét továbbra is fenn kell tartani. Az olvasó vá-

laszthasson, hogy a passzív vagy az aktív kommunikációt részesíti előnyben.

3. Irányítás helyett együttműködés és bevonás: a mai felhasználók már ellenőrzik a tartalmat, megosztják olvasási élményeiket, így a könyvtárak a dominancia és a kontroll helyett az integrációra összpontosítanak. A felhasználók bevonása a könyvtári projektekbe újfajta, párbeszédre alapuló kommunikáció kialakulását eredményezi. Arra azonban figyelni kell, hogy a felhasználókat olyan kérdésekbe szabad csak bevonni, amely őket is érinti, érdekli, motiválja, ellenkező esetben passzívak lesznek. A könyvtári kommunikációnak már nem elég az információkról szólnia, az érzelmekre is hatnia kell.
4. Bizalom a felhasználókkal szemben: évszázadokon át a hatalmi struktúrát tekintve a könyvtárosok voltak a mérvadó információk pozíció, ezt jól illusztrálja, hogy nem konzultált az olvasókkal, amikor feltárta és leírta a dokumentumokban található információkat. A kulturális viszonyok változása azonban, azok demokratizálódása mindezt megváltoztatta. Bruun (2011) úgy fogalmazott, hogy bár a felhasználók nem könyvtárosok, saját szerepükben szakértők, azaz tőlük is beszerezhetők értékes információk, viszont ez csak akkor működik, ha a könyvtárosok bíznak bennük.

Összefoglalás

Évszázadok alatt a könyvtárak saját stratégiát alakítottak ki, a dokumentumok beszerzésétől azok minősítésén át a hozzáférés biztosításáig, amely megfelelt az állam aktuális ideológiájának és a társadalmi érdekeknek.

A könyvtárak e rendszer kialakításával hatalmi tényezők lettek, mivel

1. szabályozták az olvasói viselkedést,
2. ellenőrizték a tudáshoz való hozzáférést,
3. a könyvtárosok személyes tekintéllyel rendelkeztek, amelyet szakképzésük alapozott meg.

Azonban az új médiumok megjelenése, valamint a kulturális és társadalmi változások drasztikus átalakulást eredményeztek a könyvtári kommunikációban.

A könyvtáraknak új kommunikációs stratégiát kell kialakítaniuk a következők szerint:

- A könyvtári környezetet közösségi környezétté kell alakítani. Ez a könyvtárak szerepének válto-

zásához veze, és egyes, most alapvető funkcióknak a megszüntetését eredményezi.

- Amikor a könyvtári környezetet átalakítják, kövessék az egyes felhasználói csoportok igényeit, de a könyvtár egyediségét meg kell tartani. A könyvtár legyen az a hely, amely támogatja a közösségi tanulást, a közösségi interakciókat egy időben, ugyanakkor meg kell maradni kényelmes töprengő helynek is, maradjon tehát meg egy hagyományosan szabályozott, csendes része.
- Aktívan be kell vonni a felhasználókat a fontosabb folyamatokba, például a beltéri átalakításokba, olvasói élmények megosztásába, és az állományalakításba. Ennek feltétele, hogy az egyirányú kommunikációt a kétirányúnak kell, felváltania.

Mindezek esélyt adnak a könyvtáraknak arra, hogy a Zuckerberg-i kihívásra ugyanúgy fejlődéssel reagáljanak, mint 500 éve a Gutenbergre tették.

Hivatkozások

BRUUN, S. (2011), "Denmark user involvement in digital library projects. Making the global local", elérhető: <http://slq.nu/?article=denmark-user-involvement-in-digital-library-projects-making-the-global-local> (2015. július 15.)

FORD, S. (1994), "The disorder of things" available at: www.nsys.by:8101/kinamen/dunaev/html (2014. március 25.)

FOUCAULT, M. (1991), Discipline and Punish. The Birth of the Prison, Penguin Books, London.

LOTMAN, J. (1981), Blok I Narodnaya Kul'tura goroda in: Mir A. Bloka: Blokovskii sbornik, No 4., Tartuskiy Gosudarstvennyy Universitet, Tartu

McLUHAN, M. (1995), The Gutenberg Galaxy, University of Toronto Press, Toronto, ON.

OLDENBURG, R. (1991), The Gread Good Place, Paragon House, New York, NY

VOLODIN, B. (2002), Vsemirnaya istoriya bibliotek, Professiya, Sankt-Peterburg

/EINASTO, Olga: Transforming library communication: from Gutenberg to Zuckerberg. = New Library World, 116. köt. 5/6. sz. 2015. p. 247–263./

(Nemes László
PhD szakos hallgató, ELTE BTK Könyvtár- és
Információtudományi Intézet)